

Lemondva az alvásról

(Napló-részletek)

1947. XII. 29.

12-kor feküdtem le, majd $\frac{3}{4}$ 3-kor szörnyű álomból ébredtem fel. Édesanyámmal nyaralunk együtt ismeretlen emberek társaságában, úgy fest, Vera is köztük van. Írni szeretnék bizonyos emberekről (irodalmi szinten), akik azon a vidéken élnek, pontosabban egy paraszt versenyéről (a legnagyobb díj reményében?).

Állunk édesanyámmal az ajtófélfánál. Hozzám jön egy fiatal nő, sílécekkal, és elmeséli a történetét (mely Sonjáéra emlékeztet, az utolsó utazásról és az építkezés rendkívüli tapasztalatáról); egyre jobban tetszik a meséje. Édesanyám épp a legizgalmasabb részeknél rángat el, magyarul szól hozzám. Észreveszem mögöttem Jókát. Megkérdem édesanyámat: „Miért rántottál el?”, majd Joka is magyarul fűzi hozzá (már többször meg akartam kérdezni ébren, hogy vajon magyar származású-e – Jókai): „Miért ráncigálja?” Joka is, én is érezzük, hogy anyám féltékeny az idegen nőre. Anyám válasza Jókának: „Mi közöttök hozzá?”, ezúttal én is egyetértek vele, talán azért taszít Joka, mert tud magyarul, így beléphetett a rejtegetett, intim életembe.

Édesanyám hóborította hegyek felé visz. Gyalogolunk, hirtelen sielő csapat és kocsik jönnek velünk szembe, utolsó percben felkiáltva arrébb állunk. Az első kocsiban hason fekvő tisztak vannak, csukott szemmel nyújtózkodnak – szerintünk hullarészegek. Utánuk siklanak síléceikkel a katonák, akiknek a heves nyári napon, a vakító fehér hó háttérben kilátszanak a fagy okozta bíbor sebeik. Vakokként támolyognak. A sebek furcsa alakokat gyúrnak belőlük: egyeseknek nincs keze, kinyúlt a nyakuk, a vörös hasuk pedig felpuffadt. Arra asszociálok, hogy egyikük trombitára hasonlít – a hasa úgy megdagadt, mint a trombita elhajló csövei és vastag tölcseré, nyaka pedig elvékonyodott, akár a fűvócsó. A katonák csodálkozva veszik észre magukon a változásokat, s panaszkodnak: „Nicsak, egyáltalán nem érzem a kezem!”, „Milyen hideg van!” stb. Édesanyámmal elszornyedve nézzük őket. Én pánikban arra gondolok: Ha én katona lennék, s így meghalnék, akkor képtelen volnék megírni ezeket a borzalmakat... majd e gondolattól felriadok.

Amennyiben jelképesen értenénk az álmot, akkor az egyik értelmezés az lehetne, hogy én, hallgatva a fiatal nőt, hiszek a világrend nagyságában, ám hitemet megrendíti a látvány, ahogy a piás tisztak elhurcolják a kivégzésekről az átfagyott embertömeget.

1950. III. 01.

Egy álom, mely – ha én még mindig az a régi volnék, s ha Ilia is még egészséges lenne, a régi – útmutatóul szol-

gálhatna kölcsönös viszonyunk értelmezéséhez. Egy szobában csókolózom egy nővel. A másik szobából kavargó visszhangok szűrődnek ki. Apám táviratot tart a kezében, én kimegyek, hogy elolvassam. Ilia üzen: „Viszlát. Én biztonságos helyen bújtam el. Gyere hozzám, nézd meg...” stb. Apa értelmezése: biztos a háborútól menekült el, majd azt kérdi: Talán egy nőhöz? Milyen a nője? Engem mar a lelkiismeret Ilia határozottsága és bátorsága miatt, mert én egyedül, tessék, pazarlom el az időmet hiábavalóságokra, és magamat büntetve válaszolok: „Igen, egy nőhöz. Nagyon jó nő!” Felöltözöm (ráadásul, gúnyolódva magamon, új ruhába), majd felpattanok a biciklire, hogy kiderítsem, mi történt az Iliáéknál.

1954. XII. 27.

Az író valójában álmodó, nem pedig álmodozó. Ő álmokat ír le, azt, hogy mi lenne akkor, ha az emberek a saját hajlamaik és természetük szerint viselkednének, s nem a tehetetlenségük szerint, mint a valóságban. Az álom az élet legreálisabb hatásköre. Éjjel: látom Andrejt egy tiszta ég alatti ünnepségen (verseny vagy valami hasonló); felmászunk egy ösvényen, kézen fogva vonszoló magam után. Előjön Franjo Koroknai és még valaki (már nem jut eszembe: ki). Üdvözljük egymást, én eljűnk megyek, tovább beszélgetve és magam után húzva Andrejt, tudva, milyen erős lábacskái vannak, milyen szép, fejlett a növése, amit büszkén közlök is az ismerőseimmel, miközben figyelmetlenül rángatom magam után. A viselkedésemre általában a *hiú gondtalanság* a jellemző: a tündöklés vágya, de anélkül, hogy észrevennék, ezt a tündöklést én erőszakoltam ki. Ez még jobban látható a következő jelenetben. Miután kikecmeregünk a meredek útról a simára, ugyanabban a sorrendben haladunk tovább (elől én Andrejjel, utánunk Franjo és barátja) az ünnepségre. Egyszer csak szembejön velünk Ristić, az UDBA¹ főparancsnoka. Én üdvözlöm, mint egy felületes ismerőst, ahogyan a valóságban is az, ő pedig visszaköszön (szalutálva, fényes egyenruhában, ragyogó rojtokkal, egészségtől és erőtől duzzadva). De míg nekem ebből az üdvözlésből csupán egy hanyag mozdulat szól, a főparancsnok teljes figyelme Franjóra és barátjára korlátozódik. Továbbmegyek, átengedve őket a szívélyes üdvözléseknek, közben vitatkozom magamban: a főparancsnok nem jegyezte meg kilétemet?, kérdezem Franjót, aki tudja, hogy ki vagyok, de nem ismeri az értékeimet (íróiakat); a főparancsnok, miután felfogja, hogy ez és ez vagyok, kifejezi a csodálatát (a valóságban ő sznob, afféle bel esprit), majd megbanja, hogy nem ismert fel jobban és nem beszéltetett a társaságban. Ugyanakkor elmagyarázza Franjónak a fontosságomat, majd furcsállni és csodálni kezdenek a hátam

¹ UDBA – szerb (a naplós bejegyzés idején viszont jugoszláv) Állambiztonsági Hivatal.

mögött, közben én „szerényen” folytatom az utamat. A kép félelmetesen valóságos, az elemei (meredek, majd egyenes út, Andrej erős lábacska a csizmákban, Ristić arany színű zsinórai – minden plasztikus és érzékeny fel-fogható), meg a viszonyok alapján is. Örök háromszög ez: 1. én, 2. egyszerű emberek (Franjo), akikkel nagyszerűen kijövök, de nem nyílok meg számukra teljesen (mert nem tartom őket érdemesnek erre), 3. hatalom, melynek védelmére, hátszelére vágyom, de csak akkor, ha az maga kínálkozik fel, úgymond az akaratom ellenére, műveim iránti tiszteletből, míg én a gondtalan magányos farkas és szerény ember pózában tetszelgek, aki a magasröptű, haszontalan gondolatait sztoikusán viseli a világban. – Ez a jelenet valószínűbb mindannál, amit megéltem az efféle viszonyokban. Ha én vérbeli író lennék, már rég kihordtam és megírtam volna.

1957. VIII. 28.

Egész éjjel álmodom: először a katonaságról, majd a párizsi jelenetekről, egyiket sem éltem át, mégis tele vannak mozgással, kínos helyzetekkel és nevetéssel. Fáradtan ébredek.

1958. IX. 30.

Egy hónapot töltöttem Andreával Vrbovkában. Napsütéssel, tengerrel. Testem ezúttal nem kívánt többet annál, ami ott volt.

Mindössze két belső élmény ért, az egyik álomban, a másik ébredéskor. Az álom Újvidékre vitt, egy újabb háború kitörésének idejébe. Az erről szóló hírek után én is, elerőtlenedve a vész sejtelmétől, ide-oda vetődök, fülelek, keresem az emberekkel való találkozást, hogy bátorítsanak. Živojinovićyal sétálok az utcán, akivel egy kis gondolatcserére vágyom. Ő azonban csak közönyösen igazolja a félelmeimet. Rábukkanunk az UDBA-s V.-re, aki egykor kihallgatott. Az arcomba vigyorog: „Szeretnél külföldre utazni, mi?” Teljesen zavarba hoz, hogy kitalálta a szándékomat. Menedéket keresek a sajátjaimnál (az erős, segítő apakéz iránti vágygal, melyet kétségbeesetten éreztem a mostari kaszárnnyában is, 1947-ben). A szülői házba jutok, az ebédlőbe. Ott van Anyu, Apu, Nagymama. Apu azonban beteg, erőtlen. A sötét kockás szőnyegen fekszik, borotvátlanul, sápadtan, elcsigázottan, a két nő fölötte áll. Összevázolta magát, pizsamájának – ami az egyedüli gönc rajta – lábszára teljesen nedves, a szőnyegen jókora sötét folt. Rámutatva saját gyengeségére azt kérdezi tőlem, félig összezavarodva, félig iszonyodva: „Nem tudom, belefutadnak a Dunába?”. Minden bizonnyal azt akarta mondani, hogy „beleugorjak”.² Erősen tiltakozom, közben felriadtam.

Ébredéskor pedig úgy éreztem, mintha egy hosszas gondolkodás után azt a következtetést vontam volna le:

„Idegen vagyok, nemcsak a saját országomban, hanem mindenütt.” Majd ez a maga módján közhelyes gondolat továbbgördült: „Nincs szükség arra, hogy írjak, nincs mit írnom ezekről az idegekről.”

Két szorosan összefüggő élmény, szögezem le. Idegenségemet a különben szép és harmonikus nyaraláson is éreztem, mindig, amikor be kellett kapcsolódnai a társaságba (nem a kollektívumba, amely egy személytelen közösség és amelyben jól érzem magam, hanem a társaságba, az individuumok közé, akik tőlem személyes viszonyt várnak el). Branko, a nagybácsija, Ticiano, a belgrádi társaskör. Két éjszaka a kocsmában. A nemzeti repertoár gyöngyszemeinek – *Otkud ideš Anice*,³ *Bolan mi leži Mile Pop-Jordanov*,⁴ *Zato braćo pijme ga*⁵ – lelkes danolásása, ami az ismert és közkedvelt dallamok miatt a Jugoszlávia különböző területeiről származó emberekben ugyanazt az érzést kelti: egyetértést. (Branko később, az éneklős est előtt azt mondta, hogy: „Így, egy kicsit inni a garatra, énekelni – ez a legszebb, amit átélhetsz.”) Tőlem viszont az összes nemzeti repertoár idegen, kivéve talán a magyart, amely ugyanakkor csak csonka visszhangokat idéz, az általam is megtapasztalt magyar–zsidó konfliktus miatt. Mindegyik: a francia, az izraeli, a jiddis. Ez párizsi utam alapvető tanulsága. Idegenség... idegenség mindenütt.

Most akkor miként várjam a következő háborút? Hogyan találjam fel magam olyan helyzetekben, amelyek gyors döntést várnak tőlem? Amikor, tegyük fel, le kell mondani a nemzetről vagy a becsületről. Egykor – a magyar fennhatóság alatt levő gimnáziumban – nem hajlottam arra, hogy tolmácsoljak – a leigázott nemzet mellett döntöttem. Viszont fiatal voltam, még nem sejtettem a veszély méreteit. Fel kell készülni a hasonló alternatívákra.

És mit lehet írni az idegenség ürességéről? Vajon a folklórkapcsolatok hiányában keressek egyetemesebbet, vagy vonuljak mélyebben magamba? Az első megoldás teljesen idegen tőlem, elérhetetlen, meg úgy tűnik, kevés is. És ismét az ósdi kérdés: hogyan valósítsam meg magam a szövegben?

„United States”, 1967. X. 8. 4 óra

Álmodom – a nyugtalan tengeren – a megszállásról. Valami olyasmért kaptak el, amit nem követtem el, s bár hisznek a védekező magyarázataimban, először ki szeretnék vizsgálni az ügyemet. Menekülök. Házzakkal teli parton futok. Az egyik előtt tehén áll, s én tudom, hogy ez Milivoj Nikolajević alkotása (mintha nem is élne, hanem mesterséges lenne). A tehén egy sóvárgó dalt énekel, s undorítóan hozzám dörgölőzik. Fülön ragadom, ledöntöm, üvöltve: „Húzz el innen, bolond tehén”. Ám máris ott a következő, mindegyik háznál egy – bőgve megátolják a menekülésemet. Egymás után ledöntöm őket, küzdök, felébredek.

² Az apa kérdése és a fiú korrigálása az eredeti szerb nyelvű szövegben magyarul szerepel. (A ford.)

³ Hunnét gyűssz Anica. (A ford.)

⁴ Fekszik nekem Mile Pop-Jordanov. (A ford.)

⁵ Ezé' igyunk tesók! (A ford.)

Egész éjjel derűseket álmodom.

Az első. Sétálva az utcán elhaladok a sarok mellett, könyv hever a közelében, benne egy levél. Közben megjelenik egy fiatal, sápatag nő, zokog. Felemelem a könyvet, s megkérdem, miért sír. Először nem akar válaszolni, elfordítja tőlem az arcát, végül azt mondja: „Vajon pusztán azért nem sírhatunk, mert magányosak vagyunk?” Kapva az alkalmon, felkínálom a társaságot, s ő azonnal felvidul. Megmutatom neki a könyvet, kiderül, hogy ismeri a tulaját, a tanítónőt, s nagyon örül annak, hogy örömet okozhat neki vele. Közelebb jutunk a házához, körülöttünk gyülekezni kezdenek az emberek, akik ismerik őt. Felfogják a védelmező szerepemet, körbevesznek. Egy ifjú kővér emberke, cigánysötét ábrázattal, megnyírt vörös bajusszal, nógatni kezd, adjak neki pénzt. „A házért, a házért!” Nem értem, mit akar. A nő elmagyarázza, hogy ő a testvére, s azért kunyerál pénzt, mert szeretne maga és szeretője számára, a szerelmi találkák fenntartására, nem lakást, szobát, amire volna pénze, hanem házat vásárolni. Testvérenek könyörgő arca annyira vicces, hogy mindenki rajta nevet, én meg előkotrom zsebemből az aprót, hogy megmutassam, nincs elég pénzem (valóban nincs). Ezalatt észreveszem, barátnőm ábrázata is sötétebb lett, valóban egy fáradt kis cigánylány arca, akit mintha ismernék is. Társalgásunkba beleavatkozik egy fiatal ismerősöm, odaadja a szükséges összeget a nő testvérenek. Erre mindenki felkapja a fejét, kiáltozva skandálják: „Koma! Koma!” Miután szóltam a komának, hogy odakint várom, lassan kisonok a házból, egyenesen az udvarba tartok. Ám a koma sehol sincs. Forgolódom. A fal tövében lévő búvóhelyen egy cigánylány ácsorog egy kisebb másikkal, bugyogós nadrágban. Megkérem, hívja ki a házból a komát. Elhagyja búvóhelyét, bemegy a házba, kiáltozva: „Koma! Koma!” majd visszatér, tudtomra adva, hogy a koma nem jön ki. A kislánnyal visszahúzódnak az előbbi helyükre, tovább figyelik az utcát, és én felfogom, hogy ez a cigánylány prostituált, aki itt csábítja és várja a kuncsaftjait. Kilépek az utcára.

Az utcán hirtelen rádöbbenek, hogy eltűnt a biciklim. Egy ember észreveszi, hogy forgolódom, s megkérdi, mi történt, én elmondom neki, utána közösen keresgélünk. Egyre több ember gyülekezik körénk. Sajnálnak, bólogatnak a fejükkel, közben lassan valamiféle gumikról kezdenek beszélni, amiket bizonyos összegért megkaphatnék. Semmit sem értek az egészségből. Egyikük előveszi hóna alól a kis pénztárca-táskáját, benne az összehajtogatott biciklibelsővel, az enyéme lehetnek, ha kifizetem őket. Ám én az összes pénzemet elköltöttem a kis cigánylánynál, s azt bizonygatom, nincs nálam semmi. Közben az az ember, aki elsőnek érdeklődött, hogy mit keresek, kölcsönad nekem. Kiszámol kétezret a gumis embernek, közben a mellette álló is jelentkezik, tarhálva: „Nekem is!”. Az alak neki is ad kétezret, majd újra kettőt, egy másíknak meg ezret, s én hirtelen fölfogom, hogy a biciklimért már kétezret adtak, majdnem többet annál, mint amennyit ér. Félbeszakítom az ember adakozását, s erre felébredek.

Tolsztoj *Feltámadása*. Az író nem tágit attól, hogy Nyehljudov Maszlovánál tett börtönlátogatásakor egy sor mellékes figuráról is szóljon, elég részletesen, egymás után mutatja be őket, a maguk külső megjelenésével és viselkedésével. Lehet, hogy a szerző semmilyen „általános képet” nem nyújt ezzel, de a tények figyelembevételének bizonyítékát igen, ami nemcsak művészi, hanem szinte már morális tulajdonság is.

Este kissé meghűlve feküdtem le, s úgy aludtam el, hogy nem kapcsolom ki a rádiót. Akkor csinálom olyet, ha nem vagyok biztos az elalvás sikerében. Néhány perccel három előtt tértem magamhoz, a budapesti rádión még szólt a műsor – éppen a „Földvár felé félúton”⁶ című egyszerű, de aranyos kis nótát kezdte sugározni, mely egy nőről szól, aki nem akar beülni a felkínált kocsiba, hanem mozdulatlanul néz maga elé és zokog az autóúton. A harag a nátha miatt, amit a hátamban és a lábamban éreztem, azonnal elmúlt, teljesen átadtam magam a szép dalnak, amit izgatottan végighallgattam. – Ez a művészet összes haszna; nem kevés.

1990. V. 22.

Ébredés előtt azt álmodom, hogy észreveszem, valaki nem zárta el a vizet a zuhanyzásnál, így a meleg víz a semmibe folyik. Ez mindenképpen otthon történik, noha semmi sajátot nem fedezek fel – mert a fölösleges fogyasztástól mérgesen elzárom a csapot, átvágok a lakáson a kijáratig, majd tovább egy kert felé, ahol Baba Lepával találkozom. Panaszkodom neki, hogy Sa., tehát a hozzá legközelebb álló személy áthágta a spórolási szabályokat, ám közben rájövök, hogy itt is, ahol a kerti pázsit kezdődik, egy másik tusból spriccel a víz, amit valószínűleg az hagyott így, akinek éppen panaszodom. Haragom megkétszereződik, magasra emelt öklökkel indulok megbüntetni a vénasszonyt.

És így érkezem meg, Leningrádban, a nyomor végső határáig. Ennek köszönhetően – amit önzésnek hívtam – spóroltam az időmmel és írtam meg a könyveimet, viszont most, amikor már nem írom őket, az inség és az önzés hátránnyá válik, belső életem jellemzőjévé, saját portrémmá.

1993. VI. 9.

A legfurcsább szöveg, amit valaha is elképzelttem. Nem azt mondom, hogy megírtam, mert csak lediktáltam magamnak, úgy értem, franciául, az alvás első fázisában, majd amikor felocsúdtam, eszembe jutott, hogy reggelig, vagyis mostanáig sikerült félig megmenteni. Egy fiatal ír monológjáról van szó, aki égő házban találta magát, ahol megnémult a sok következtében. A szöveg ezt az élményt dolgozza fel, ám a némaság hatására, csak egy-

⁶ Az eredetiben is magyarul szól a dalidézlet. (A ford.)

Kovács Tamás grafikája

szer lediktált marad a fiatalember tudatában, mégis örökre kimondatlan lesz, ahogyan számomra a reprodukciója – nyelvi szinten – leíratlan.

Montpellier, 1994. I. 10. reggel

Többet alszom a megszokottnál, délelőtt is, délután is, éjjel is, talán azért, mert nem tudom elviselni a szoba klímaberendezését, vagy netán azért, mert a nátha kimerített. Este, miután délután szintén aludtam, éjfél körül álomba zuhanok és egész idő alatt klozetekről álmodom. Klozetek, mint témák, amelyekben megnyilvánul a jugoszláv nyomorúság. Minden tönkrement, a házak, a birtokok, a karrierek, mindaz, amit ötven éve átépítettek a hamis kommunista legalitás alatt; csak a klozetek maradtak, mint a hazai ambíciók utolsó menedékhelyei és támaszpontjai: minden gond, figyelem, költség lefolyik rajtuk, hogy megmaradjanak a klozetek, a jólét jelképeként, nemcsak egyenként, hanem a működő klozetek mellett még egy nagy, a tartalék, sok összegyűlt papírral a hiány esetére. Majd egy kövér szlovákról álmodom, akiben a titkosszolgálatosok ellenséget szimatoltak, s addig gyötörték, míg tönkre nem ment idegileg. Ébredés közben arra gondolok, hogy álomom igazi jugoszláv téma: a mocsok, s a keleti ember tehetetlensége, mert sehogy sem tudja leigázni, hogy ezáltal lépést tartson a civilizáltakkal. Majd eszembe jut, hogy ezt a témát már megírták, prózában, sőt talán még Branko V. Radičević költészetében is – amit nem ismerek –, illetve a megszállásról szóló, *Parasztok* című regényében, majd egy másik prózakötetében a háború utáni, vidéki leszámolásokról. Én csak ezt az utóbbit olvastam, ám tudtommal a Vuk Karadžić Kiadónál megjelent az életműve. A kortársam volt, emlékszem egy közös találkozásunkra a kocsmában, amikor odaszólt, miért adok ki könyveket Belgrádban, amikor vajdasági vagyok, ahol számtalan kiadó létezik. Kifogását a szerb ember kajánságának tartottam. De talán nem is rám, hanem inkább a munkáimra célozott, mert nem érzi igazán szerbesnek őket, mivel elkerülik a szerb témát, a sárban való toporgást, anyagi és szellemi értelemben, az általánosabb, európai problémák érdekében: razzia, antiszemitizmus, elmaradottság. Ebben az esetben igaza lehetett.

1994. II. 12.

Hajnaltól ocsúdtam fel, s ébren maradtam, mert aggasztott a szív körüli fájdalmam – vagy a szívben? nem tudom eldönteni –, mely rávetett arra, hogy a halálról, a betegségről gondolkodjam, itt, ezen a labdán, mely forgás közben saját szennyét görgeti, igazságtalan berendezéssel, melynek parancsára mindenki mindenkit legyilkol a fennmaradásért. Még egyszer kezembe vettem a tegnap Eva Korálniktól és Michael Krügertől kapott leveleket, mindkettő biztató az irodalmi jövőmet illetően, utána belelapoztam Roger Vailland naplójába, aztán végre eloltottam a villanyt. Sikerült elaludnom, azt álmodtam, hogy a forgalmi átjáró sárában, hol kocsisorok vonulnak el, Anyám keresésére indulok. A konyhában kell lennie, de nem vagyok biztos benne, hogy ott lenne, mert családi életünket ebben a pillanatban felkavarta a költözés, az átmeneti állapot, erre utal a kocsisor is a sárban. De amikor kinyitottam az ajtót, megcsapott a hőség: Anya bent főzött, a Nagymama segített neki, lassúbb, de biztos vénasszonyi erejével. Jókedvűen ébredtem, azzal a meggyőződéssel, hogy nappal van, hogy egy teljes órát aludtam. És valóban, Anyámnak minden szeszélye ellenére sikerült a jó, tiszta és ízletes főztjével létrehoznia az elégedett békeség pillanatait felborult életünkben.

1994. XII. 25.

Ma van az első reggel, amikor úgy eszméltem fel, s töltöttem el felkelésig az időmet, hogy közben nem gondoltam az egyszer majd bekövetkező halálra.

Újvidék, 1995. II. 27

Ébredés után elszunnyadtam a fotelban, amikor felébredtem, újabb alváshoz készültem, de hirtelen megszállt a gondolat, hogy amennyiben újra elnyom az álom, meg fogok halni. Felálltam, lemondva a további alvásról.

Orcsik Roland fordítása